

ALEN KALAJDŽIJA
(Mostar)

KLASIFIKACIJA BOSANSKIH LEKSEMA
U *MAKBULI ARIFU*

Ključne riječi: leksikografija, alhamijado književnost, Muhamed Hevaija Uskufija.

UVODNE NAPOMENE

Muhamed Hevaija Uskufija do danas je, općeprihvaćeno, najstariji poznati bosanski leksikograf, koji je u južnoslavenskim okvirima istovremeno autor prvoga rječnika štokavske provenijencije *Makbuli arifa* (Smailović 1990: 92–93) – pisanog arabicom na turskom i bosanskom jeziku. Rukopisni primjerci rječnika *Makbuli arif*¹ objavljeni su u više navrata, počev od pruskoga konzula Otta Blaua (1868), koji je prvi skrenuo pažnju naučne javnosti na ovo djelo, potom Derviša Korkuta (1942), da bi najopsežniji i najozbiljniji pristup rukopisnim primjercima i njihovoj transliteraciji obavio Alija Nametak (1968)² te je ovaj isti autor nešto kasnije objavio popis leksema iz triju dotada nenotiranih rukopisnih verzija *Makbuli arifa* (Nametak 1978). U novije vrijeme, povodom 370 godina od objavljivanja, štampan je kompletan rječnik sa transliteracijom i faksimilom rukopisa pod brojem R-2865 iz 1751. godine iz Gazi Husrev-begove biblioteke (Hevai

¹ U ovome radu uzima se izvorni naziv djela *Makbuli arif* zbog toga što ga je sam Hevaija naslovio ovim imenom. Kasnije je, inače popularniji naziv *Potur-Šahidija*, nastao u toku prepisivačke tradicije ovoga spomenika (Smailović 1990: 120).

² Ismet Smailović (1990: 107) veoma ozbiljno zamjera Nametku što nije objavio prijevod predgovora Rječnika, koji je inače dat na turskom jeziku.

Uskufi 2001), koji je inače veoma lijepo i kvalitetno urađen, kao posebna knjižica.³

Iako su u nauci poprilično objašnjeni uzroci, namjera i historijski kontekst nastajanja ovoga rječnika, te je naveden niz veoma zanimljivih podataka o autoru rječnika,⁴ zanimljivo je da do danas nema relevantnijih leksikoloških analiza ovoga spomenika.⁵

ZASTUPLJENOST VRSTA RIJEČI

Dosadašnji istraživači primijetili su da *Makbuli arif* u 330 stihova i trinaest poglavlja sadrži oko 700 bosanskih riječi, mada je pregledom leksema ovoga spomenika (up. Nametak 1968; Smailović 1990; Halilović 1991) prisutno zapravo 567 leksema natuknica. Ismet Smailović (1990: 125) upozorio je na činjenicu da je u *Makbuli arifu* zastupljeno najviše imenica, a zatim glagola, pridjeva i dr. Prema statističkom podatku, utemeljenom na korpusu iz Nametkova popisa leksema (1968), situacija u vezi s upotrebom vrsta riječi bila bi sljedeća. Imenica je, kako je već kazano, razumljivo najviše, i u procentima zauzimaju 68,4% Rječnika. Potom se pojavljuju glagoli, kojih je brojem 93, a u procentu 16,4%. Potom slijede: pridjevi – 47 (8,3%); brojevi – 21 (3,7%); prilozima – 10 (1,7%); zamjenice – 5 (0,8%); uzvici – 2 (0,35); riječce – 1 (0,17%). Zanimljivo je da u Rječniku nema zastupljenih prijedloga i veznika – mada bi se jedan primjer leksema “blizu” mogao odrediti i kao prilog i kao prijedlog. Kerima Filan (2005: 212), međutim, u kontekstu razmatranja turske leksike, ovu riječ uvršćuje u pridjeve, poredeći je s arapskom leksemom, inače prisutnom i u savremenom turskom jeziku – *karib*. Kod Hevaije je ova riječ u bosanskom jeziku ipak prilog, jer bi ona u Rječniku, da ju je Hevaija uvrstio, bila navedena u obliku blizak, što nije slučaj.

³ Ovome primjerku, pored moderno dizajniranog i praktično pristupačnog djela široj javnosti, moglo bi se prigovoriti to što nije posebno naglašeno koja je rukopisna verzija transliterirana, osim podatka iz uvodne napomene da je preuzeta iz radnje Alije Nametka (1968), “*rađena na osnovu šest rukopisa*” (istaknuo citat A. K).

⁴ U tom kontekstu, dosta polemike vođeno je u vezi s njegovim porijeklom – što je, opet, inicirano problemom Hevajina jezika, potom njegova pjesničkog nadimka Uskufi i značenja ovog pojma te samim životom i cjelokupnim stvaralaštvom (up. Smailović, 1990; Huković, 1990).

⁵ U tom smislu ističe se rad Kerime Filan (2005), koji se bavi leksikološkim aspektom proučavanja *Makbuli arifa* sa stanovišta proučavanja porijekla riječi zabilježениh na turskom jeziku u ovome rječniku. Također, izuzetak od navedene konstatacije predstavljaju radovi Alije Nametka (1968) i Ismeta Smailovića (1990), koji se ne bave rječnikom u strogo leksikološkom smislu.

Bosansko leksičko blago upotrijebljeno u *Makbuli arifu* može se posmatrati sa različitih stajališta. U radu nisu iscrpno analizirani oblici leksema koji su nastali kao produkt utjecaja arapske metrike koja je zahtijevala drugačiji našin pisanja i obilježavanja bosanskih leksema jer takvo pisanje ne ulazi u domen relevantnih jezičkih pokazatelja, budući da takvi oblici imaju čisto poetsku funkciju, npr. *pčela* je pisana *ipčela*, ili *prah* je pisan *pirah*, *prut* je pisan *purut* i sl., ili, pak, primjeri gdje se u imenskim riječima umjesto nominativa daje kosi oblik i sl., npr. umjesto *Bog* piše se *Boga*, ili umjesto *zub* navodi se *zube* i sl. (up. Smailović 1990: 128).

STARE POSUĐENICE U MAKBULI ARIFU

Jedan od kriterija po kojima se može vršiti određena klasifikacija leksema u Rječniku jeste pitanje izvornih domaćih leksema i posuđenica koje su se, u vremenu kada Hevaija piše, bile potpuno uklopile u leksički i gramatički sistem bosanskog jezika.

Prema građi zabilježenoj u korpusu, primjetno je prisustvo nekih leksema koje po svome porijeklu nisu slavenske. Među njima nalaze se sljedeće lekseme: *anděl* (grč.), *bukara* (tal.), *bradva* (germ.), *carina* /*carevina*/ (lat.), *dukat* (lat.), *kaca* (tal.), *kobila* (lat.), *komin* (tal.), *lubarda* (lat.), *magaš* (hun.), *mõre* (grč.), *oriz* (grč.), *pasulj* (grč.), *tunja* /*dunja*/ (grč.), *vižle* (hun.) i dr.

Navedeni primjeri uglavnom pripadaju općepotrebnoj leksici, izuzimajući neke lekseme, kao što su *bukara*, *komin*, *lubarda*, *magaš* – koje su u odnosu na savremeno jezičko stanje prešle u domen pasivne leksike, što ne znači, međutim, da su u vremenu kada je Hevaija pisao rječnik te lekseme pripadale tom registru.⁶ Štaviše, trebalo bi očekivati da su te lekseme sastavni dio općepotrebne leksike bosanskog jezika, i kao takve u odnosu na savremeno jezičko stanje one pokazuju i svojevrsan leksički razvoj našega jezika. Među navedenim primjerima nalaze se primjeri leksema koje su nastale u procesu leksičkog posuđivanja usljed kulturnih i civilizacijskih potreba govornika bosanskoga jezika, od najstarijih vremena. Očekivano, najveći broj posuđenih leksema dolazi iz klasičnih evropskih jezika, grčkog (*anděl*, *mõre*, *oriz*, *pasulj*) i latinskog (*carina*, *kobila*, *lubarda*), te jezika koji su poslužili kao jezici prijenosnici, kakav je italijanski, odnosno venecijanski, koji je u nekim slučajevima jezik-posrednik iz latinskog (*bukara*, *kaca*, *komin*).

⁶ Da bi se sa sigurnošću to utvrdilo, potrebno je primjere date upotrebe provjeriti u starim, štokavskim, rječnicima i spomenicima predstandardnog perioda uopće.

Od navedenih leksema neke i danas pripadaju fondu aktivnih i općeupotrebnih leksema u mnogim evropskim i drugim jezicima, kakve su npr. *andeo*, *oriz*, *pasulj*, koje u zavisnosti od jezika imaju specifičan fonetski i morfološki izraz. Takve lekseme, poklapajući se sa potrebama kulturnih i civilizacijskih potreba društva kada ulaze u jezik, postaju sastavni dio leksičkog inventara i u vremenu kada je Hevaija pisao *Makbuli arif*. Navedeni primjeri otkrivaju vrijednost duhovne i materijalne kulture – što se dovodi u vezu i s nekim italijanizmima, koji su odraz kulturnih veza sa latinskom kulturom, te germanizmima – kako potvrđuju oznake za neke predmete. Među ostalim jezicima darovao-cima leksema, pojavljuju se mađarski, s kojim bosanski dijeli posrednu teritoriju, tako da se upotrebljavaju leksemi: *magaš*, *vižle*. Tako, u leksemi *magaš*, kojom se služi Hevaija, dolazi do ironijske semantičke transformacije tako što osnovno značenje lekseme u mađarskom jeziku znači “visok”, a u Hevaije, ali i drugih južnoslavenskih autora, Belostenec npr., znači malehan, tj. patuljak (up. Skok 1972, knj. II: 352). Iako se etimologija lekseme *vižle* u rječnicima tumači na različite načine (up. Anić i dr. 2004, knj. 12; Skok 1972, knj. III), pretpostavlja se da je ova riječ porijeklom iz mađarskog jezika, s tom mogućnošću da je već bila posuđena u periodu tzv. panonskoslavenskog (Skok 1972, knj. III: 602) te da ima više izvedenih značenja, od kojih je Hevaija izabrao značenje lovačkoga psa, za koji je naveo turski naziv *zağar*, koji se pojavljuje u bosanskom jeziku.⁷

ORIJENTALNE POSUĐENICE U HEVAIJINU RJEČNIKU

Među posebno zanimljivim primjerima svakako su turske lekseme koje je Hevaija upotrijebio za objašnjenje bosanskih ekvivalenata. Jedna od njih jeste *pusat*, koja je ekvivalent za tursku leksemu *kir*, a njeno osnovno značenje dovodi se u vezu sa značenjem oružja, iako je ona, eufemistički, oznaka za muški spolni organ. Ovakav Hevaijin leksikografski postupak je neočekivan, budući da je u Rječniku upotrijebio i vulgarni narodni naziv za oznaku ženskog spolovila. Perzijska leksema koja se odnosi na kulturnu posuđenicu iz oblasti prehrane jeste *narandža*, koja je u bosanski ušla preko turskog jezika (Anić i dr. 2004, knj. 6: 311), a za koju je Hevaija odredio turski ekvivalent *turunç*.⁸ I iz arapskog

⁷ U usmenom epskom diskursu navedena leksema pojavljuje se u tzv. usmenoj naprednoj kolokaciji sa leksemom hrt: “Pa on uze hrte i zagare” (Hörmann 1888, *Buljuk-baša Mujo na Malti*: stih 346)

⁸ Na orijentalistima je da podrobnije objasne navedeni proces i etimologiju navedenih leksema.

jezika uzeta je leksema *sófi* (sufija), za koju u turskom jeziku Hevaija daje prijevod u arapskoj leksemi *zahid*. Ova situacija pokazuje slučaj u kojem se obje lekseme, preuzete iz arapskog jezika, u jezicima različite strukture i porijekla, mogu upotrebljavati i s izvjesnom domenom sinonimne terminološke vrijednosti. Treba navesti i činjenicu na osnovu koje je Hevaija došao do ovakve leksikografske postavke. Osnovno značenje lekseme *zahid* u arapskom jeziku znači “pobožnjak, isposnik”, tj. onaj koji je suzdržljiv i skroman. Ovo značenje podrazumijeva jednu od osnovnih semantičkih odrednica sufijskog učenja, preko koje se ova leksema u turskom jeziku prenijela i na institucionalno označavanje predstavnika određenog učenja u bosanskom jeziku – što se ipak mora utvrditi sa stanovišta orijentalistike. Naime, to bi značilo da *zahid* u turskom znači sufija, ili preciznije derviš – što znači “siromah” u perzijskom jeziku, odakle se može pratiti semantičko presijecanje značenja.

ARHAIZMI I HISTORIZMI

Podjela bosanskih leksema iz *Makbuli arifa* može se izvršiti na osnovu odnosa općeupotrebne leksike spram drugih tipova koji se u klasifikaciji mogu utemeljiti prema vremenskom kriteriju.

Vremenska raslojenost leksema u *Makbuli arifu* vrši se u odnosu na savremeno jezičko stanje. Iako ova podjela ima određenih manjkavosti spram kontekstualnog vremenskog okvira u kojem nastaje Rječnik, ona nudi i jednu drugu vizuru spram odnosa na Hevaijinu bosansku leksiku, jer pokazuje proces razvoja upotrebe i značenja leksema u određenom dijahronijskom kontinuitetu koji obuhvaća gotovo četiri stoljeća. Poznato je da se leksika prema vremenskom kriteriju najčešće dijeli na arhaizme i historizme, odnosno zastarjele riječi (Zgusta 1991: 172), iako postoje različiti lingvistički pogledi na ovaj fenomen. Arhaizmi se u najkraćem mogu definirati kao lekseme koje su u odnosu na savremeno jezičko stanje nestale iz upotrebe te su zamijenjene nekim drugim leksemama kojima se obilježava neki pojam, osobina, proces i sl. Drugim riječima, arhaizmi su lekseme koje su iz upotrebe nestale usljed tzv. unutarjezičkih razloga. Historizmi su lekseme koje su zastarjele riječi zbog toga što su označavale u određenom historijskom razvoju neke pojmove, pojave, osobine koje su u odnosu na aktuelno vremensko stanje nestale, pa su tako i lekseme kojima su obilježavani navedeni pojmovi nestali iz upotrebe. Historizmi su riječi koje su nestale iz aktivne jezičke upotrebe zbog tzv. vanjezičkih razloga. Arhaizmi se mogu podijeliti na više podtipova, među kojima se razlikuju npr. ortografski,

izrazni, tvorbeni, fonetski i sl. U Hevajinim verzijama rječnika pojavljuje se nekoliko tipova arhaizama.

Fonetski arhaizam pokazuje određenu zastarjelost u fonetskoj strukturi lekseme, tako da se među njima javljaju i domaće i posuđene riječi: *anđel, debel, komin, kopje, lepur/lepir,*⁹ *pretil, pukal, rasol, sokol, tunja, zofa*. Među posebno zanimljivim leksemama jesu *komin, tunja* i *zofa*. *Komin* je naslijeđeni stariji oblik preuzet iz talijanskog jezika, a savremeni oblik *kamin* uzet je iz njemačkog (Anić i dr. 2004, knj. 5: 29). Oblik *tunja* arhaičan je i zamijenjen savremenim oblikom *dunja*, i o njemu je već nešto kazano. *Zofa* je oblik koji nastao u procesu asimilacije medijalne sekvence -hv-, u kojoj je h neetimologijsko: *zohva* > *zofa*.

Tvorbeni/morfološki arhaizmi jesu zastarjele riječi po načinu tvorbe ili morfološkom izrazu navedenih leksema, među kojima se ističu: *gnjeten, moma, kolo* = kotur, *pečur, potur, sila, slavić, softja, tko/itko, vrtlo, zobika*. Leksema *móma* kao oznaka za djevojku izvodi se iz istoga korijena kao i imenica *momak*. Njezin korijen u vezi je s onomatopejskim redupliciranim oblikom *mo + mo* (Skok, 1971, knj. II: 453). *Pečur* je oblik koji djelimično odražava starije jezičko stanje iz prasl. – *pečura* (Anić i dr. 2004, knj. 7: 305), koji je kasnije u našem jeziku proširen formantom -k-, odakle je došao oblik *pečurka*. Prema tome, očekivani oblik trebao je biti *pečura*, a ne *pečur*. Zbog toga je ovaj oblik moguće dovesti u vezu s metričkim obrascem *Makbuli arifa*.¹⁰ U sličnom statusu mogu se tretirati i oblici *vrtlo, zobika*.

Sadržajni arhaizam jeste zapravo pravi arhaizam, u kojem je došlo do zamjene leksema s određenim značenjem drugim leksemom s istim značenjem: *crljen* > crven, *ćutjeti* > osjećati, *dažd* > kiša, *fašababa*¹¹ > slijepi miš/šišmiš, *gaće*¹² > hlače, *pantalone, kolo* > kotur, *magaš* > patuljak, *mućati* > šutjeti, *oganj* > vatra, *piljužin* > čaplja, *pohva* > kuskun, *poprug* = kolan, *ruj* > bronza. *Crljen* je pridjev koji se može zamijeniti savremenim oblikom *crven* (up. Smailović 1990: 163). Arhaizam *crljen* zabilježen je u rječnicima (npr. Anić i dr. 2001) s napomenom da se etimologija traži pod natuknicom *crven*, a leksema *crven* dovodi se u vezu s imenicom *krv*. Leksemu *crljen* rječnici ne tretiraju sa stanovišta etimologije, a ona bi se, po svemu sudeći, trebala tražiti u kombiniranju, odnosno ukrštanju oblika *crven* i *cvrljen*, za što postoji i svojevrsna

⁹ Leksema *lepir* također ima status regionalizma.

¹⁰ Konačnu riječ o tome trebaju dati orijentalisti koji se bave ovim poetskim fenomenom u orijentalnoj metrici.

¹¹ Ova leksema nalazi se u verziji Hevai (2001).

¹² Leksema *gaće* ima status i regionalizma jer postoji u nekim savremenim govorima.

semantička veza. Naime, glagol “cvrljiti” dovodi se u vezu sa glagolom pržiti u ulju, odnosno topiti mast. Rezultat prženja podrazumijeva dobijanje žućkastocrvene boje ulja ili masti, masla, što se ukršta sa pridjevom *crven*, nakon čega dolazi do rezultata *crvljen*, a kasnije je dobijen i konačan oblik *crljen*. *Ćutjeti* je arhaični oblik kojim se obilježava savremeno značenje lekseme osjećati. *Dažd* je arhaična složenica nastala od ie. složenice **dus-dyu*, što znači “loše nebo”, za koju se u savremenom jeziku koristi općeuopotrebnna leksema kiša. *Fašababa* je također složenica. Izvedena je od elementa *faša-*, koji je posuđen iz latinskog preko talijanskog, a označava zavoj, povoj, traku (Anić i dr. 2001, knj. 3: 206), odnosno pojas, odrezak od kože nalik na pas (Skok 1971, knj. 1: 508), što se dovodi u vezu s oblikom krila slijepog miša. Drugi dio složenice jeste *-baba*, element koji ima mnogo značenja,¹³ zbog čega Skok (1971 knj. I: 83) apostrofira: “Nije moguće izbrojiti svu metaforičku upotrebu ove riječi u primitivnim izvedenicama”. Imenica *gaće* u starijem jeziku značila je pantalone, hlače, a njeno savremeno značenje specificirano je samo na donji veš. *Kolo* u značenju kotur samo je jedno od metaforički upotrijebljenih značenja, koje se u savremenom jeziku može imenovati i kolovratom, čekrkom i sl. *Mučati* je glagol koji se dovodi u vezu s korijenom *m/bkʔ* > muk, dok neki oblici ovoga glagola mogu biti homonimni glagolu mukati, što je u vezi s onomatopejskim *mu*. Piljužin je prošireni oblik od piljug, što se objašnjava značenjem kobac, škanjac (Anić i dr. 2004, knj. 8: 24), dok kod Hevaije ova riječ služi za obilježavanje pojma sive čaplje i obilježena je turskom leksemom *çaylak* (up. Smailović 1990: 172). Leksema *poprug* zabilježena je u rječnicima, a nastala je od prefiksa *po-* + *prug* (:pružiti), što je u savremenom bosanskom jeziku zamijenjeno turskom posuđenicom *kolan*, kako ju je upotrijebio i sam Hevaija kao ekvivalent lekseme *poprug*. *Pohva* je imenica koja se u savremenom jeziku odnosi na regionalizam turskoga porijekla *kuskun*, što je podrepnjak. Eventualno, *pohva* se može tretirati i kao Hevaijin neologizam, nastao od prefiksa *po-* + osnove *-hva*, što je na izvjestan način problematična etimologija. *Ruj* je imenica koja je metaforički, preko boje, poslužila za imenovanje imenice bronza, koju je Hevaija u turskom imenovao kao *tuç*. Inače, *ruj* je u vezi sa riđom, crvenkastom bojom.¹⁴ Imenica

¹³ Jedna od leksema koja se, pored upotrebe u složenici *fašababa*, može primijetiti jeste i u *pridibaba*, koja sa *fašababom* dijeli zajedničku osobinu pojavljivanja u sumrak. Vrlo je vjerovatno da je ovo značenje povezano sa mitskom predodžbom određenog tabua. O heterogenosti značenja ove lekseme up. (Mičijević 2009).

¹⁴ Up. naziv za bilje crvene boje pod imenom *rujevina*; naziv za krupna goveda: *risulja*, *rudonja* – krava ili vo crvene boje i sl.

želud također ima status sadržajnog arhaizma. Njezin savremeni izraz glasi žir. Leksički ostatak ove lekseme u savremenom jeziku odnosi se na imenicu želudac, koja je metaforički izvedena od navedene imenice želud (up. Skok 1971, knj. III: 675).

Historizmi se uglavnom odnose na nestale oblike materijalne kuture: *lubarda* = vrsta topa; *tesla* = vrsta dljeta za hoblanje i ravnanje drveta; *žban* = vrsta drvene posude, bačve. Istina, neki se arhaizmi, kao što su *lepir*, *crljen*, *gaće*, *mučati*, te historizmi kao što su *tesla*, *žban*, na izvjestan način mogu smatrati nekom vrstom dijalekatski i regionalno markirane leksike. Rezimirajući navedeno, arhaizmi i historizmi korišteni u *Makbuli arifu* jesu sljedeći: *anđel*, *crljen*, *ćutat(i)*, *dažd*, *debel*, *fašababa*, *gaće*, *gnjeten*, *kolo*, *komin*, *kopje*, *kotor*, *lepur/lepir*,¹⁵ *lubarda*, *magaš*, *moma*, *mučati*, *pečur*, *piljužin*, *pohva*, *poprug*, *potur*, *pretil*, *pukal*, *rasol*, *ruj*, *oganj*, *sila*, *slavić*, *sofija*, *sokol*, *tesla*, *tko/itko*,¹⁶ *tunja*, *vitao*, *vrtlo*, *zakon*, *žban*, *želud*.

U međuvremenu, lekseme koje se definiraju kao arhaizmi, u bosanskom jeziku zamijenjene su posuđenim leksemama iz nekih orijentalnih jezika. Hevaija je za navedene primjere navodio izvorne bosanske lekseme koje će kasnije biti zamijenjene posuđenicama iz orijentalnih jezika. Takve su sljedeće lekseme: *nosilo* > *tabut*; *ognjilo* > *čakmak*; *ožeg* > *maša*; *poprug* > *kolan*; *pohva* > *kuskun*; *prskava* = *šeftelija*; *raj(e)nik* > *dženetlija*; *ručnik* > *mahrma*. Primjer riječi *nosilo* oznaka je za danas općeprihvaćenu leksemu *tabut* u bosanskom jeziku koja se tiče njezina sakralnog i terminološkoga značenja daske na kojoj se nosi umrla osoba prilikom njezina ukopa, *dženaze*. Ova bi leksema, izvjesno, mogla ponajprije biti Hevaijin idiolektizam. Slična je situacija i sa leksemama *ognjilo*, *ožeg*, *rajnik*, koje su danas ili do u skorije vrijeme uglavnom zamijenjene turcizmima/arabizmima: *čakmak* – koji je istovremeno i regionalizam i zamjenjiv leksemom “kresivo”, *ožeg* je iz oblasti kulture življenja zamijenjen leksemom *māša*, što je slično i sa leksemom *ručnik*, koja se u savremenom jeziku doživljava kao tipičan kroatizam, iako ga Hevaija bilježi prije četiri stoljeća, ali u značenju mahrame, a ne peškira. Također, leksema *šeftelija* danas u leksičkom sistemu stoji kao općeprihvaćena, iako postoji i naziv *marelica*, koja je u novije vrijeme ušla u bosanski jezik, a Hevaija je naziva *prskava*, očito metaforički.

Lekseme koje Hevaija navodi kao narodne i koje su, prema onome što pruža građa *Makbuli arifa*, bile prisutne u vremenu kada nastaje

¹⁵ U verziji Hevai (2001) naveden je oblik *lepir*.5

¹⁶ U Nametkovoju (1968) je verziji *tko*, a u verziji Hevai (2001) *itko*.

Rječnik, mogle su eventualno biti i plod Hevaijina jezičkoga stvaralačkog rada kao neka vrsta kalkova i neologizama. Ta činjenica govori o najmanje dvjema ili trima činjenicama. Prvo, domaća leksika kojom se služio Hevaija proizlazila je iz ondašnjega narodnoga govora, koji nije poznavao neke druge lekseme mimo navedenih, što je govorilo o tome da orijentalizmi nisu imali velik utjecaj na leksički sistem našega jezika.¹⁷ Drugo, Hevaija je jako vodio računa o tome šta je narodni jezik i njegova leksika, tako da se on dosljedno koristi onim što je unaprijed – kako potvrđuje predgovor – naveo kao kriterij izdvajanja leksema. To istovremeno govori i o intelektualnoj izraslosti Hevaije, koji je svjestan značenja i značaja narodnoga, bosanskog jezika, i koji je možda bio u tom smislu konsekvantniji negoli su to neki danas. Treće, značajniji utjecaj tzv. orijentalizama desio se nešto kasnije i to, po svemu sudeći, nakon snažnijeg utjecaja turskoga književnoga jezika na bosanski, čija je dominantna leksička osobina bila upravo prisustvo velikog broja posuđenica iz arapskog i perzijskog jezika.

Dijalektizmi, regionalizmi i lokalizmi

Teritorijalna raslojenost leksema tiče se odnosa općepotrebne leksike spram teritorijalno rasprostranjene upotrebe leksema, usljed čega se može govoriti da izvorni govornici jednog jezika u jednom historijskom trenutku ne znaju sve osnovne lekseme, nego imaju određene oblike koji se razlikuju u zavisnosti od toga na kojem se terenu upotrebljavaju. U tom smislu, uočava se činjenica da su neke lekseme koje su teritorijalno zastupljene na nekom području u odnosu na općepotrebnu leksiku rasprostranjene na širem ili užem arealu, pa se govori o leksemama s užeg prostora, koji obuhvaća mjesni govor ili grupu mjesnih govora, zatim šire područje, koje obuhvaća regiju, ali prelazi dijalekatske granice, te prostor u kojem se na jednom dijalekatskom prostoru nalazi određena leksema, ali ne i izvan njega. U tom smislu govori se o lokalizmima, regionalizmima i dijalektizmima.

U *dijalektizme Makbuli arifa* ubrajaju se sljedeće lekseme: *baba*, *ćaća*, *danaske*, *divje*, *jučer*, *kopje*, *malahan/malašan*, *möre*, *nedilja*. Navedeni dijalektizmi izdvajaju se po nekim specifičnim crtama. Naziv

¹⁷ U prilog tome govore i drugi stariji alhamijado tekstovi, koji imaju jako malo tzv. orijentalizama. Tako se posebno ističu alhamijado autori i djela iz XVI i XVII a djelimično i iz XVIII st., kao što su pjesme: “Hirvat türkisi”, “A ja pođoh i povedoh konja na vodu” i “Nuto moje čuda i ljute nevolje”, te autori Salih Kalajdžić, Bašeskija i Kaimija (up. Nametak 1981).

baba danas u bošnjačkim govorima vrlo rijetko označava pojmove *nena/nana*. O ovoj leksemi već je nešto kazano. Navedene lekseme koriste se za razdvajanje pojmova po konfesionalno-religijskoj osnovi. *Ćaća* je leksema koja je uglavnom pejorativno markirana i koristi se u nekim stilovima i s posebnom intencijom. *Danaske* je dijalektizam koji je sa dodanom partikulom produkt utjecaja usmenoga diskursa. *Divje, jučer* jesu lekseme sa pravim dijalekatskim fonetskim izrazom. *Nedilja* je metonimijski upotrijebljena za oznaku sedmice, jer je njeno osnovno značenje korišteno za oznaku naziva dana. Uzvik *mõre* predstavlja pravi leksički dijalektizam, inače svojstven istočnijim govorima (Skok 1971, knj. II: 456).

U *regionalizme* se ubrajaju lekseme kao što su: *bak, jejina, kut, oriz, tojaga, utornik, vižle, pasulj*. Regionalizmi *bak, jejina, vižle* pripadaju leksemama iz semantičke skupine životinja. Leksema *bak* predstavlja prijevoini oblik imenice *bik*. Dovodi se u vezu sa prasl. *bykъ < *būk-, odakle je izveden stsl. oblik бѣкъ, koji je kasnije dao oblik *bak*. Leksema *jejina* predstavlja augmentativni onomatopeizam izveden iz korijena *jej*, na koji je dodan sufixs -ina (up. Skok, knj. II: 770), a u standardnom jeziku označava *sovu*.¹⁸ O leksemi *vižle* već je nešto kazano. *Utornik* i *tojaga* na izvjestan su način i arhaizmi. Inače, sinoniman oblik imenice *utornik* u savremenom je jeziku *utorak*. Obje lekseme vode zajedničko porijeklo, s tim da je način njihove tvorbe uvjetovao teritorijalno ograničenje oblika *utornik*. Oba oblika – i *utorak* i *utornik* – imaju zajednički korijen -torъ-, što se dovodi u vezu sa značenjem drugi, na koji je dodan prefiks *vъ-*, dok im je sufixs različit. *Oriz* i *pasulj*, kao lekseme iz oblasti kulture prehrane, uglavnom nisu prisutne na području organskih idioma u Bosni i Hercegovini, iako Hevajina građa potvrđuje njihovu upotrebu na širem prostoru na kojem se govori bosanskim jezikom, s napomenom da je *oriz* po starom porijeklu posuđenica iz grčkog, kasnije preuzeta iz makedonskog jezika (Anić i dr. 2004, knj. 7: 185).

U *lokalizme* se ubrajaju lekseme *malakan, rvat*. Obje lekseme tiču se upotrebe velara *h*. U prvom slučaju etimologijsko *h* zamijenjeno je velarom *k*, dok je u drugoj leksemi posebno zanimljivo to što nema ekspliciran protetski glas *h-*, kojem inače nije mjesto po etimologiji, ali je oblik *rvati* gotovo nezamisliv u savremenom bosanskom jeziku. Prema tome, teritorijalno markirani leksemi u *Makbuli arifu* jesu: *baba, bak, ćaća, danaske, divje, jučer, jejina, kopje, malakan/malašan*,¹⁹ *mõre, nedilja* (sedmica/dan), *oriz, pasulj, rvat, tojaga, utornik, vižle*.

¹⁸ Jahić (1999: 289) navodi i regionalne oblike jehinja / jejina.

¹⁹ U verziji Hevai (2001): *malahan* i *malašan*, a u Nametkovej (1968): *malakan*.

IDIOLEKATSKI NEOLOGIZMI

Posebna kategorija leksema *Makbuli arifa* može se smatrati tzv. idiolekatskim neologizmima. To su riječi koje je Hevaija, tražeći adekvatne izraze narodnog jezika i u prevođenju sa turskog na bosanski i obratno, sam konstruirao. Uvjeti nastanka tih leksema uglavnom se tiču problema prevođenja leksema koje se u turskom jeziku trebaju protumačiti bosanskim narodnim leksemama. U Rječniku se Hevaija služio različitim modelima tvorbe ovih riječi. Ne treba zanemariti ni utjecaj poetske strukture rječnika, koji je bio bitan faktor u konačnom modeliranju i fizionomiji oblika, pa se značenja trebaju tretirati u skladu s adekvatnim leksemskim ekvivalencijama. Idiolekatski neologizmi zabilježeni u *Makbuli arifu* bili bi: *carina* (carevina), *častila*, *hitnik*, *jabukati*, *kadca*, *kotlenica*, *međuput*, *nemoćan* (hasta), *nosilo* (tabut), *ognjilo*, *ožeg*, *porog/poreg/pororok*, *postav*, *postila*, *prskava*, *putce*,²⁰ *pusat*, *raj(e)nik*, *ramo*,²¹ *ručnik*, *samsid(et)*,²² *stobor* = dvorište, *šetka*, *trp(e)nik*, *utop*, *zdetna/zdjetna/zđetna*.

Kao što se može primijetiti, Hevaija je imenske riječi, ne samo zabilježene u ovoj kategoriji, davao u obliku množine, što se svakako treba tumačiti i utjecajem poetske metričke osnove. U tom smislu, navedeni neologizam trebao bi biti leksema *častila*, data u množini, odakle se rekonstruira njezin citatorski, leksikografski oblik jednine: *častilo*, koje je npr. Smailović (1990: 164) preveo leksemom *gostovanja*, a čiji je turski ekvivalent *konukluklar*. U pitanju je apstraktna imenica koja se u turskom tvori od sufiksa *-luk*, a u bosanskom se Hevaija poslužio glagolskom osnovom *častiti* (tj. *gostiti*) + sufiks *-lo*. Međutim, sufiks *-lo* za obilježavanje apstraktnog značenja vrlo je rijedak, tako da se navedeni Hevaijin neologizam može zapravo rekonstruirati i kao *čast- + -ilo*. Inače, *častiti* kao glagolski arhaizam upotrebljava se u slučaju kada ima značenje “ugostiti nekoga” (Jahić 2010, knj. 1: 293). Prema tome, *častilo* je adekvatan termin za apstraktnu imenicu ugošćavanja. U sličnom tvorbenom obrasci tvorena je imenica *postilo*, odnosno *postila*, kako navodi Hevaija, a zapravo je to pošćenje ili samo *post*.

Navedeni primjeri podvode se pod vrstu *sufiksavno tvorenih neologizama*, među kojima se izdvajaju i sljedeći primjeri: *carina*, *hitnik*, *jabukati*, *kotlenica*, *međuput*, *ognjilo*, *raj(e)nik*, *ručnik*, *šetka*, *trpenik/*

²⁰ U verziji Hevai (2001) ovaj oblik, a u drugim *puce*.

²¹ U verziji Hevai (2001) navodi se oblik *ramo*, dok druge verzije imaju oblik *rame*. Savremeni oblik *ramo* ima status dijalektizma.

²² U Nametkovej (1968) i Halilovićevoj (1991) verziji naveden je oblik *samsid*, dok verzija Hevai (2001) ima oblik *samsidet*.

trpnik. Leksema *carina* u općejezičkoj upotrebi poznata je s umetnutim infiksom -ev-, dok je u Hevaije bez njega. Lekseme *hitnik*, *jabukati* i *međuput* očito su lekseme koje su korištene kao prijevodni ekvivalenti, iako je njihova upotreba u kontekstu upotrebne leksike svedena na rječničku praksu. *Hitnik* je prevedenica za osobu koja je brzac, koja hiti, žuri. *Međuput* je semantički neizdiferencirana leksema, koja bi po svojoj etimologiji podrazumijevala “srednji” put – ma šta to značilo. *Jabukati* su naši istraživači (Smailović 1990: 166) preveli kao “nabacivati se jabukama”. Vjerovatno se pod ovim pojmom podrazumijevala neka vrsta društvene igre s određenom funkcijom i značenjem, možda nekom vrstom ašikovanja. *Kotlenica* je leksema koja je posebno zanimljiva po elementu -en-, koji bi trebao biti sufiks u glagolskoj tvorbi, a ovdje se pojavljuje uz imenicu kotao. Etimologijski gledajući, nastala je u sljedećem procesu: kotl- + -en- + -ic- + a. Turski ekvivalent ove lekseme Hevaija je naslovio pod imenicom *tencere*. *Ognjilo* je leksema kojom se određuje imenica za stvari izvedena sufiksom -lo. Inače, sama leksema *oganj* predstavlja arhaizam, tako da je *ognjilo*, pored toga što je neologizam, ujedno i arhaizam. Njegov savremeni izraz bio bi *kresivo* ili eventualno *upaljač*. *Raj(e)nik* je tvorenica neologizam kojom se obilježava osoba koja zaslužuje Raj. Na ovu osnovu dodaje se sufiks -nik (<n + ik), koji inače najčešće znači vršioca radnje ili nosioca osobine. Savremeni ekvivalent bio bi u bosanskom jeziku *dženetlija*. Po principu tvorbe slična, ali ne i apsolutno ista, jeste i leksema *trp(e)nik*, koja se tvori od glagola trpjeti i sufiksa -nik, za koju je Hevaija naveo turski ekvivalent *sabur*. Inače, ova riječ danas u bosanskom jeziku ima apstraktno, ali ne i značenje nosioca osobine. *Ručnik* je imenica kojom se obilježava imenica sa značenjem predmeta a u vezi je sa služenjem rukom. Ova riječ u savremenom jeziku prešla je u poseban domen upotrebe te je specificirala značenje turske riječi *peškir*. Kod Hevaije, *ručnik* je *makrama*, a u savremenom jeziku je mahrama.

Neologizmi su nastajali i po principu *prefiksalne tvorbe*. Primjeri za to jesu lekseme: *ožeg*, *porog/poreg/pororok*, *postav*, *utop*. Leksema *ožeg* tvorena je prefiksalmom tvorbom: o- + -žeg (up. glagol *žeći*), a u savremenom jeziku zamijenjena je turskom leksemom *maša*, koju navodi i sam Hevaija – o čemu je već bilo govora. Lekseme *utop* i *postav* nastale su također ovim principom: u- + -top (up. glagol *topiti* > *utopiti*); po- + -stav (up. glagol *postaviti*). Među zanimljivim oblicima pojavljuju se varijeteti imenice prorok: *porog/poreg/pororok*. Posljednji naveden primjer, zabilježen u verziji Hevai (2001), najbliži je savremenom obliku *prorok*, koji je uvjetovan arebičkom tradicijom pisanja

inicijalnih suglasničkih sekvenci, datih prema uzoru na arapski jezik u kojem riječ ne može početi suglasničkom skupinom. Oblici *porog* i *porog* predstavljaju uistinu neobične oblike, nezabilježene u leksikografskoj praksi, što se može dovesti u vezu i s određenim vidom tabuizma.

Treća vrsta tvorbenih neologizama u Hevajjinu rječniku jesu *prefiksarno-sufiksadni*, za što se može uzeti primjer *zdetna/zdjetna/zđetna*. Ovaj primjer, istina, u nekim rječnicima tretira se i kao knjiška ekspresivna leksema (up. Anić i dr. 2004, knj. 12: 154).²³ Međutim, kako u bosanskoj leksikografskoj praksi do danas nije zabilježena upotreba ove lekseme, ona se uzima kao idiolekatski neologizam, dajući mogućnost ovoj leksemi da bude postane i savremeni ekspresivni izraz. Kako je već spomenuto, ova leksema sa različitim varijacijama nastala je u procesu prefiksarno-sufiksalne tvorbe: *s-* + *dět-* + *-n-* + *-a*, što bi značilo: ona koja je s djetetom.²⁴

Posebna skupina tvorbenih neologizama jesu *složenice*, koje Hevajja tvori od dvije riječi. Među njima zabilježen je primjer: *samsid(et)*. Ova se leksema tvori srastanjem dviju leksičkih osnova: *sam* + *sid* (<šed-), koji se savremenim jezikom prevodi *pustinjak*, a odnosi se na usamljenika, samotnjaka, za što je u turskom jeziku Hevajja naveo leksemu *halveti*.

Sljedeća skupina Hevajjinih neologizama bili bi tzv. *fonetski neologizmi*, od kojih je, vjerovatno usljed nepoznavanja etimologije, naveden oblik za talijansku posuđenicu *kaca*, *kadca*. Eventualno, leksema *kaca* mogla je biti izgovarana sa geminiranim afrikatom, što je bio razlog za ovakvo obilježavanje ove lekseme.²⁵ Vjerovatno se u istom statusu treba tretirati i oblik lekseme *putce* = dugme.

²³ U analizi se ne tretira kategorija stilske ekspresivnosti, što je očito kada je u pitanju ova riječ. Međutim, takvih ekspresivnih leksema – posmatranih sa različitim aspektata u odnosu na savremeni jezik – u Hevajjinu djelu ima više. Među njima vrijedi spomenuti sljedeće: *častilo*, *dažd*, *fašababa*, *hitnik*, *jabukati*, *jelina*, *lepir*, *magaš*, *nakomica*, *nehitet*, *nosilo*, *postilo*, *prozorac*, *prskava*, *raj(e)nik*, *samsid(et)*, *virtlo* i neke dr.

²⁴ Sličan proces tvorbe zabilježen je i u drugim izvedenicama u kojima se tretira gravidnost kod nekih domaćih životinja: *steona* < *s-* + *tel-* + *-n-* + *-a*; *skozna* < *s-* + *koz-* + *-n-* + *-a*; *sjājna* < *s-* + *janj-* + *-n-* + *-a* i sl.

²⁵ Primjer uvjetno kazano sličnog načina obilježavanja pokazuje i leksika *Sehletulusula* Omera Hume (2010), gdje se pojavljuju geminirani oblici slavenskih leksema s afrikatima: “Očči stisnut i vlatom okrećat.” (43); U noćci da umre, šehid je. (59); “Od occa i od matere nije se rodijo...” (20). Razlika između oblika *kadca* i npr. *occa* jeste u načinu obilježavanja, ali je izvjesno da u obliku *occa* u podlozi prvoga afrikata *c* nalazi se dental *t*, odakle se može analogijom izvesti i upotreba Hevajjina oblika *kadca*.

Sadržajni idiolekatski neologizmi jesu *nemoćan*, *nosilo*, *prskava*. Oni to jesu zbog toga što je Hevaija navodio turske ekvivalente koji danas ne odgovaraju navedenim značenjima. Oblik *nemoćan* supstantiviziran je pridjev preveden turskom leksemom *hasta*, iako osnovno značenje ove lekseme predstavlja pridjev bolestan. Kod Hevaije je došlo do pomjeranja značenja bolestan u *nemoćan* zbog toga što bolestan to doista i jeste – *nemoćan*. Leksema *nosilo* u značenju *tabut* danas ne postoji, ali je Hevaijin neologizam zbog toga što je navedeno značenje koje adekvatno odražava sadržaj funkcije turske lekseme. U savremenom jeziku postoje, međutim, *nosila*, koja se sastoje od dvije poluge povezane nekim materijalom na kojem se nose povrijeđeni, ranjeni i sl. Zbog postojanja dva bitna elementa ove sprave, ona se naziva *nosila*, a ne *nosilo*. U Hevaijinu tumačenju pojma *tabut* nalazimo relevantno značenje oblika jednine, jer je *tabut* posmrtna nosiljka koja se pravi od drvene ploče na kojoj se nosi umrli, mejt. U toku razvoja leksičke strukture našeg jezika *tabut* je dobio terminološko značenje i kao takav preuzet je kao posuđenica. Također, leksema *prskava* iskorištena je u označavanju jestive biljke, koja se u našem jeziku, posebno u organskom idiomu naziva *šeftelija*, mada postoji i oblik *marelica*, koji nije svojstven bosanskom jezičkom izrazu. Naziv *prskava* očito je izveden po svojoj bitnoj karakteristici koja se ostvaruje prilikom jela, a to je da je dosta sočna i da prilikom grizenja pušta sok koji curi i prska. Zbog toga je Hevaija metaforički nazvao ovu jestivu biljku *prskavom*.

POETSKI UVJETOVANA UPOTREBA LEKSEMA I KNJIŠKE RIJEČI

Poetskim orijentalnim diskursom uvjetovane lekseme jesu one kod kojih njihov oblik zavisi od metričke arapske stope (Smailović 1990: 126). Pridržavanje pravila arapske metrike uvjetovalo je kod Hevaije i to da “neke naše riječi piše drugačije nego što su se u njegovo vrijeme izgovarale” (Smailović 1990: 127). U tom smislu ističe se specifičan oblik navedenih leksema: *čađa*, *ćuda*, *jelina*, *kalo*, *kobil*, *pogana*, *prozorac*. Navedene lekseme očito su morale zadovoljavati formulu arapske metrike, u kojoj je važnije da li je slog dug ili kratak, a ne da li je naglašen ili nenaglašen. Ovakav utjecaj metrike postojao je dosta snažno u bosanskoj književnojezičkoj tradiciji alhamijado vrste, kako to veoma lijepo pokazuje i jezička i grafijska osobenost ilmihala *Sehletul-vusul* Omera Hume, kod koga je dosljedno izvršeno obilježavanje dugih i kratkih slogova karakterističnih za bosanski

jezik (up. Drkić 2010: 80–83), a što je očito vezano za specifičan oblik orijentalne poetike.²⁶

Poetskim knjiškim diskursom uvjetovani oblici leksema jesu oni koji primarno imaju književnu ulogu i funkciju. Neke od takvih leksema svoju upotrebu našle su u jeziku usmene poetske provenijencije, kakve su npr. *kano, kose, nakomica* i sl., koje su u navedenom diskursu pogodne za obilježavanje metričke osnove stiha, a slično se može naći i u nekim drugim diskursima, kakav je ovaj poetski leksikografski *kano, kose, malahan, nakomica, tavnica, zdetna/zdjetna/zdetna*. Leksema *tavnica* u ovome obliku veoma je često prisutna kao svojevrsna fonetska disimilacija karakteristična za usmenu književnost. U sličnom je statusu i sama leksema *malahan*, koja je pogodna za dodavanje ili oduzimanje sloga u strukturi stiha.

OPĆEUPOTREBNA LEKSIKA

Najveći broj navedenih leksema u *Makbuli arifu* jeste onaj koji se odnosi na općeupotrebnu leksiku. Takva leksika ostala je dominantna i u savremenom bosanskom jeziku, te je sačuvana od bilo kojih oblika zamjene nekim drugim leksemama. Među ovim leksemama najveći je broj imenica, a potom glagola, koji su u Rječniku, istina, ponajviše navedeni u obliku supina, što se nije uzimalo kao posebno tretirani sloj leksike. Svakako da bi ovi oblici u nekoj jezičkoj analizi morali biti uzeti kao jedna od bitnih karakteristika *Makbuli arifa*. Neke općeupotrebne lekseme jesu npr.: *batina, bogati, bor, briga, buha, car, četvrtak, čir, čuvati, danas, dim, dinja, domaćin, drva, gaj, gavran, glava, grablje, grob, haljina, hiljada, hoditi, ići, igla, jagoda, jarac, jedan, jedini, jučer, june, kamen, karat(i), kiselo, klin, koplje (mizrak), koža, kuhat(i), kut, lađa, lakat, lisica, luk, lakom, mak, mahati, mama, mehko, metla, naš, nos, more, muha, muž, oblak, obojak, orah, ode, oženit(i), pas, pastorka, patka, pečat, plemenit, putnik, puž, rak, rame, redat(i), riba, sutra, sto, teći, tele, tvoj, trgovat(i), ulište, usta, uš, šezdeset, vaš, voda, zaključat(i), zlato, žaba, želud, žena...*

ONOMASTIKA

U rječniku *Makbuli arif* uvršteno je sedam vlastitih imena. Vlastita imena, pripadajući po svom opsegu istraživanja onomastici, određuju i neku vrstu karaktera usmjerenosti djela. U tom smislu, autorova usmjerenost

²⁶ Ovaj je problem ipak orijentalističke prirode i konačan odgovor trebaju dati stručnjaci za orijentalne jezike.

očito je bila uperena prema Turcima, koji su se trebali upoznati i sa nekim imenima zastupljenim u bosanskom jeziku. Inače, pojavljivanje vlastitih imena najvjerojatnije se treba dovesti u vezu sa zahtjevima metričkog obrasca rječnika.

Među vlastitim imenima pojavljuju se: antroponimi, i to dva vlastita imena, muško i žensko – *Kosta* i *Mari*; ojkonimi, i to tri: *Crkvina*, *Kotor* i *Lužan*; hidronimi, dva naziva za rijeke – *Drava* i *Kupa*. I osmi naziv, vezan za naziv oblasti, ovdje se uvjetno može tretirati jer je u verziji Hevai (2001: 33) naveden naziv *Krajina*.

Antroponim *Mari* odnosi se očito na čestu upotrebu nemuslimanskog, kršćanskog imena u Bosni *Mari*, koji inače ne pokazuje morfološku prilagodbu, mada se već tada ta riječ mogla čitati kao *Marija*, iako nije napisana u ovome obliku. Dokaz za to jesu i druga, brojna imena zabilježena u alhamijado diskursu koja su doživjela transformacije i preobrazbe u skladu sa zahtjevima bosanske morfologije. Ime *Mari* upotrebno je podržano po veoma živom korištenju ove vlastite imenice za obilježavanje vlastitoga imena, što upućuje i na kršćanski ili crkveni utjecaj u Bosni, a njezin turski ekvivalent koji daje Hevaija jeste *Meryeme*. Po porijeklu, imenica je semitska (hebr. *Miryām*; arap. *Maryam*), koja je najprije posuđena u grčki jezik (*Mariám*) a potom prešla u latinski (*Maria*), iz kojega je kasnije došla i u bosanski (*Marija*). Drugi antroponim jeste *Kosta*, koji je zapravo hipokoristički upotrijebljen od grčke posuđenice *Konstantin*, što znači čvrst, postojan, stabilan. Objašnjenje ovog imena kod Hevaije je navedeno kao “kaur adi”, što bi značilo “nemuslimansko ime” (Smalović 1990: 167). Prema tome, među vlastitim imenima u grčkom jeziku pojavljuje se i jedan hipokoristički antroponim.

Od ojkonima pojavljuju se nazivi za sela, gradove ili neke oblasti. Tako se kao naziv sela ističe *Crkvina* (“dih adi” = ime selu), a njezina se etimologija veže za ono što pripada crkvi, zemlja ili ostaci od crkve = crkvina. Savremeni nazivi uglavnom se mogu odnositi na naselje, brdo, otok i sl. (up. www.wikipedia.org). Nazivi za gradove kod Hevaije jesu *Lužan* i *Kotor*. Naziv *Lužan* i izvedeni oblik množine *Lužani* dosta je frekventan na užem bosanskom području, tako da se pod ovim pojmom ne može tačno odrediti na koji je Hevaija mislio. Danas postoji više mjesta pod ovim imenom a mogu značiti uglavnom naselja. Hevaija ga naziva gradom, iako danas ne postoji nijedan grad pod ovim imenom (up. www.wikipedia.org). Etimologija se vjerovatno treba dovesti u vezu s općom imenicom “lug”. *Kotor* je također naziv grada u rječniku. Hevaija ga precizira kao “jedan grad blizu Franačke”. Pod Kotorom se očito misli na crnogorski primorski grad utvrđen na obali Bokokotorskog zaljeva (up. www.wikipedia.org). Nije jasno zašto ga Hevaija

tretira kao grad blizu Franačke, jer je Kotor od XIV st. pa do kraja XVI-II st. bio u rukama Mletačke republike, odakle proizlazi činjenica da je u Hevajino vrijeme Kotor morao biti mletački. U tom smislu, pojam franački kod Hevajije treba smatrati odrednicom evropske ili latinske vlasti u odnosu na osmansku. Od oblasti u verziji Hevai (2001: 33) navodi se i naziv *Krajina*, čiji je turski ekvivalent serhat. U datom slučaju očito se radi o greški priređivača jer je sami naziv serhat opća imenica u turskom, dok je opća imenica u bosanskom krajina. Stoga je krajina trebala biti napisana malim slovom.

Od hidronima spominju se *Drava* i *Kupa*. Dravu Hevajija navodi kao “jednu vodu”, a predstavlja rijeku u srednjoj Evropi, koja protječe kroz Austriju, Sloveniju, Hrvatsku i Mađarsku. Kupa je rijeka koja protječe kroz Hrvatsku i Sloveniju. Etimologijski gledajući, vokal -u- nastao je od vokalnog -l-. Hevajija ovu rijeku definira kao “pogranična voda ima, ime joj Kupa”, a kod Smailovića (1990: 168) prevodi se kao “U Krajini ima jedna rijeka kojoj je ime Kupa”. Danas ova rijeka predstavlja jednim svojim dijelom granicu između Hrvatske i Slovenije (up. www.wikipedia.org), a u Hevajino vrijeme očito je bila granična rijeka između Osmanske carevine i Habsburške monarhije.

ZAKLJUČAK

U radu je leksika *Makbuli arifa* analizirana na osnovu različitih leksikoloških, tvorbenih i semantičkih kriterija. Lekseme koje pripadaju domenu arhaizama, u odnosu na savremeno jezičko stanje, nastaju zadovoljavajući unutarlingvističke principe nestanka nekih leksema i njihova zamjenjivanja nekim drugim, kao što to pokazuju i historizmi, koji su nestali zbog vanjezičkih razloga, podrazumijevajući pri tome prvenstveno nestanak i gubljenje materijalne kulture koja se označavala datim leksemama. Leksika, posmatrana sa stanovišta teritorijalne determiniranosti, pokazuje određena presijecanja s obzirom na ograničenost teritorijalne rasprostranjenosti u vidu dijalektizama, regionalizama i lokalizama. U radu je istaknut značajan sloj bosanskih neologizama, koji su nastajali u specifičnom koloritu poetskog diskursa ovoga leksikografskog djela, usljed čega se može govoriti i o poetski markiranim leksemama. Pored svega toga, karakteristično je da Rječnik sadrži i nekoliko vlastitih imena, ali i činjenica da *Makbuli arif* ponajviše sadrži primjere općeupotrebne leksike, te leksema koje predstavljaju stare posuđenice, kao i orijentalne lekseme koje su se već u Hevajino vrijeme uklopile u leksički sistem bosanskog jezika.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

- Muhamed Hevai Uskufi (2001), *Maqbūl-i 'arif (Potur Šahidiya)*, Općina Tuzla, Behram-begova biblioteka, Narodna i univerzitetska biblioteka, Tuzla.
- Nametak, Alija (1968), *Rukopisni tursko-hrvatskosrpski rječnici*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetosti, Zagreb.
- Nametak, Alija (1978), "Tri rukopisa Makbuli arifa (Potur-Šahidije)", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga V-VI, Sarajevo.
- Smailović, Ismet (1990), "O Uskufijevu rječniku Maqbuli arif (Potur Šahidija)", *Muhamed Hevai Uskufi*, Univerzal, Tuzla.

Literatura

- Blau, Otto (1868), "Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler", *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, V Bd., No 2, Leipzig.
- Filan, Kerima (2005), "Turska leksika u rječniku 'Makbuli arif' Muhameda Hevaija Uskufija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga XXIII-XXIV, Sarajevo.
- Halilović, Senahid (1991), "Narodno jezičko blago u 'Potur-Šahidiji' Muhameda Hevaije Uskufije", *Bosanski jezik*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Hörmann, Kosta (1888), *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, Knjiga prva, Zemaljska štamparija, Sarajevo.
- Huković, Muhamed (1990), "Muhamed Hevai u horizontima alhamijado književnosti", *Muhamed Hevai Uskufi*, Univerzal, Tuzla.
- Humo, Omer Hazim (2010), *Sehletul-vusul*; Munir Drkić, Alen Kalajdžija: *Grafija i leksika Sehletul-vusula*, Muzej Hercegovine, Mostar.
- Kemura, Ibrahim (1975), "Ilmihal Abdul Vehab Ilhamije na 'bosanskom' jeziku", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XXXVIII / 1-2, Sarajevo.
- Kalajdžija, Alen (2009), "Elementi književnojezičke koine u najstarijoj alhamijado pjesmi 'Hirvat türkisi' (1588/1589.)", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XXIX-XXX, Sarajevo.
- Korkut, Derviš (1942), "Maqbūl-i 'aryf (Potur-Šahidija) Uskufi Bosneviye", *Glasnik Hrvatskih zemaljskih muzeja*, god. LIV, Sarajevo.
- Nametak, Abdurahman (1981), *Hrestomatija alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo.
- Nametak, Alija (1968), *Rukopisni tursko-hrvatskosrpski rječnici*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetosti, Zagreb.
- Nametak, Alija (1982), "Još o 'Makbuli-'arif' ili 'Potur-Šahidiji'", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Knjiga VII-VIII, Sarajevo.
- Smailović, Ismet (1969), "Nova leksikografska studija: Alija Nametak, 'Rukopisni tursko-hrvatskosrpski rječnici'" Jezik, Zagreb.

Smailović, Ismet (1990), "O Uskufijevu rječniku Maqbuli arif (Potur Šahidija)", *Muhamed Hevai Uskufi*, Univerzal, Tuzla.
Zgusta, Ladislav (1991), *Priručnik leksikografije*, Svjetlost, Sarajevo.

Rječnici

Anić, Vladimir et al. (2004), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, EPH d.o.o. Zagreb i Novi Liber Zagreb.
Jahić, Dževad (2010), *Rječnik bosanskog jezika*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Bošnjačka Asocijacija 33, Sarajevo.
Jahić, Dževad (1999), *Školski rječnik bosanskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo.
Mičijević, Senad (2009), *Bosanski etnološki rječnik*, Federalno ministarstvo obrazovanje i nauke, Mostar.
Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (1967), Matica srpska, Novi Sad; Matica hrvatska, Zagreb.
Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I, II, III, JAZU, Zagreb.

Web izvori

<www.wikipedia.org> [pristupljeno 28. 01. 2011.]
<www.hjp.hr> [pristupljeno 15. 01. – 30. 01. 2011.]

KLASIFIKACIJA BOSANSKIH LEKSEMA U MAKBULI ARIFU

Sažetak

U radu se na osnovu transliteriranih verzija rječnika *Makbuli arif* Muhameda Hevaije Uskufije (1631) vrši podjela bosanskih leksema prema različitim kriterijima: odnos vremenskog sadržaja spram upotrebe i značenja leksema; teritorijalna uvjetovanost leksema; općepotrebna leksika i knjiški leksemi; općepotrebna leksika u odnosu na idiolektizme i neologizme. Također, u radu se analiziraju turske lekseme koje je Hevaija uvrstio kao bosanske, te stare posuđenice iz nekih evropskih jezika. U radu se tretira i leksikološki status sedam vlastitih imena navedenih u *Makbuli arifu*. Ističe se činjenica da je najveći broj uvrštenih leksema u Rječniku općepotrebno-karaktarnog jezika. Od posebno analiziranih tipova najviše je arhaizama, što upućuje na unutarjezičke razloge nestajanja leksema u periodu praćenja razvoja bosanskoga leksičkog blaga od oko četiri stoljeća. Također, analiza pokazuje izuzetno zanimljiv sloj idiolektatskih neologizama, ali i leksema koje su dijalektalno ili regionalno zastupljene.

CLASSIFICATION OF BOSNIAN LEXEMS IN *MAKBULI ARIF**Summary*

On the basis of transliterary versions of the dictionary *Makbuli Arif* by Muhamed Hevaji Uskufi (1631) this paper deals with the division of Bosnian lexems according to various criteria: the relation of time content towards the use and the meaning of lexems; territorial conditioning of the lexems; general lexems and book lexems; general lexis in relation to idiolects and neologisms. Also, the paper analyses Turkish lexems that Hevaji introduced as Bosnian, and old loan-words from some European languages. The paper also treats the lexicological status of seven personal names mentioned in *Makbuli Arif*. It is stressed that the most introduced lexems are the Dictionary of general character. Of particularly analyzed types the most number is in the archaisms category, which indicates to inner-linguistic reasons of disappearance of lexems in the period of following of the development of Bosnian lexical treasure in the span of about four centuries. Also, the analysis shows a particularly interesting layer of idiolectic neologisms, but also lexems that are dialectally or regionally represented.

Key words: lexicology, Alhamiado literature, Muhamed Hevai Uskufi.